

مسئولیت مدنی قراردادی ناشی از فعل غیر

علیرضا یزدانیان* - زینب کیانی**

چکیده: یکی از اقسام مسئولیت‌های ناشی از عمل غیر، مسئولیت مدنی قراردادی ناشی از فعل غیر می‌باشد که اگر چه در قانون مدنی ایران مورد اشاره قرار نگرفته است اما می‌توان از برخی از مواد قانونی آن را استنباط نمود. استنباط و استخراج مسئولیت مدنی قراردادی ناشی از عمل غیر از این جهت ضروری است که شرایط تحقق آن با مسئولیت غیر قراردادی ناشی از عمل غیر متفاوت بوده و این امر می‌طلبد تا شرایط و احکام آن جداگانه بررسی شود و از سوی دیگر وجود این نهاد در ادبیات حقوقی سبب خواهد شد که زیان‌دیده در مواردی دو مسئول در پیش روی خود داشته و با اعسار مسئول از جبران خسارت محروم نماند که در این مقاله به آن پرداخته خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: مسئولیت قراردادی، غیر، مسئول، زیان‌دیده

مقدمه

قاعده بر این است که یک فعل زیان‌بار باعث مسئولیت شخصی عامل آن می‌شود و بنابراین شخص مسئول خطاهایی است که خود مرتکب می‌شود، یا دستور ارتکاب آن‌ها را می‌دهد و یا وسایل آن را فراهم می‌نماید.^۱ قاعده مذکور که با عنوان اصل

---

* عضو هیات علمی گروه حقوق دانشگاه اصفهان
Email: dr. alireza_yazdanian@yahoo.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه اصفهان
Email: Kiani. zeinab@gmail.com

۱. ناصر کاتوزیان، الزام‌های خارج از قرارداد، مسئولیت مدنی عضو و استیفاء، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چ ۷، ۱۳۸۶، ص ۵۳۴.

شخصی بودن مسئولیت شناخته می‌شود امروزه تقریباً با مضامین کم و بیش مشابهی در تمامی سیستم‌های حقوقی مدرن وجود دارد.^۲

در حقوق اسلام نیز اصل مزبور تحت عنوان «قاعده وزر» در ۵ سوره از قرآن کریم تدوین گشته است.^۳ در تمامی این آیات دقیقاً به متن آیه «ولاترز وازره وزر اخری» یعنی هیچ‌کس بار دیگری را به دوش نمی‌گیرد، تمسک شده و تفاوت آن‌ها تنها در مقدمه جمله است. اصل مزبور جنبه عمومی داشته و بیانگر این قاعده عقلی بوده که گذاشتن بار مسئولیت کسی بر دوش دیگری قبیح است.^۴ اما اصل فوق با استثنائاتی همراه بوده است. استثنائاتی که در قوانین مختلف و تحت عنوان عناوین مختلف شخص را علاوه بر اعمال خویش مسؤول اعمال زیان‌بار دیگران نیز قرار داده و مسئولیت مدنی ناشی از فعل غیر را محقق می‌سازند.

مسئولیت مدنی ناشی از فعل غیر بیانگر خواسته قانونگذار برای محافظت از زیان‌دیده در برابر عدم پرداخت احتمالی فاعل فعل زیان‌بار می‌باشد^۵ و در واقع سعی در تحقق این هدف مسئولیت مدنی را دارد که هر ضرری باید جبران شود و هیچ ضرر جبران شده‌ای نباید وجود داشته باشد.^۶

مسئولیت فوق در سیستم رومی-ژرمنی با عنوان مسئولیت مدنی برای عمل دیگری^۷ و در سیستم کامن‌لا با نام مسئولیت نیابتی^۸ شناخته می‌شود. اگرچه ابتداءً در مورد وجود مسئولیت فوق تردیدهایی وجود داشت و تنها به وجود مسئولیت مدنی قهری ناشی از فعل غیر اکتفا می‌شد اما امروزه با چنان گسترشی روبه‌روست که در حقوق تعهدات اصل دیگری تحت عنوان «اصل»^۹ مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر نیز پذیرفته شده است.^{۱۰} حقوقدانان فرانسوی مسئولیت ناشی از عمل غیر را به دو

2. Geneviève Viney, *Traité de Droit Civil. Introduction a la responsabilité*, librairie générale de droit et de jurisprudence, 2e éd, 1995, p. 12 n: 12.

۳. سوره انعام، آیه شریفه ۱۶۴، سوره اسراء، آیه شریفه ۱۵، سوره فاطر، آیه شریفه ۱۸، سوره زمر، آیه شریفه ۷، سوره نجم، آیه شریفه ۳۸.

۴. سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه، ج ۴، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ج ۱، ۱۳۸۶، ص ۱۶۴.

5. Mazeaud (Henri, Leon, Jean), *leçons de Droit civil, Obligation*, volume premier, Paris, Montchrestien, 6e éd. par François Chabas, 1978, p. 472.

۶. علیرضا یزدانیان، قلمرو مسئولیت مدنی، تهران، نشر ادبستان، ج ۱، ۱۳۷۹، ص ۷۵.

7. la responsabilité civil du fait d'autrui

8. vicarious liability

9. Remy Cabrillac, *Droit des obligations*, Paris, Dalloz, 7e è. è, 2006p. 198 n: 262.

10. Stèphan Bar/Cèdric Alter, *les effets des contrats*, Kluwer, 2006, p. 80.

شاخه مسئولیت قهری ناشی از فعل غیر و مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر تقسیم می‌نمایند، تمایزی که مدت‌های مدیدی در حقوق فرانسه وجود نداشته است.^{۱۱} در حقوق ایران نیز تمایز میان مسئولیت قهری و مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر بسیار نادر است.^{۱۲} آنچه در کتب حقوقی ایران مشاهده می‌شود بحث‌های مفصلی در مورد مصادیق مسئولیت فوق‌العاده علی‌الخصوص مسئولیت قهری ناشی از فعل غیر مانند مسئولیت سرپرست نسبت به عمل محجور یا مسئولیت کارفرما نسبت به عمل کارگران خویش بوده و بحث بر سر مبانی و احکام مشترک بسیار کوتاه است. مضافاً اینکه در مورد وجود مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر در حقوق ایران تردیدهایی وجود دارد.

مقاله حاضر در ابتدا مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر را تعریف کرده و به تفصیل شرایط تحقق آن می‌پردازد و سپس با بررسی مصادیق آن در حقوق ایران سعی در استخراج احکام مشتری دارد که عمومیت داشته و قابل تعمیم به تمامی مسئولیت‌های قراردادی ناشی از فعل غیر می‌باشد و در آخر نیز به مبنای حاکم بر مسئولیت فوق‌پرداخته خواهد شد.

تعریف و شرایط مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر

امروزه معمولاً در قراردادهای عمده یک متعهد تعهدات قراردادی‌اش را به تنهایی انجام نمی‌دهد بلکه اجرای تمام یا قسمتی از آن را با بستن قراردادهای مختلف به دیگران واگذار می‌نماید. برای مثال پیمانکاری که طبق یک قرارداد خود را موظف به احداث بنایی می‌کند اجرای هر قسمت از تعهد خویش مانند لوله‌کشی و نقاشی ساختمان را با بستن قراردادهایی به دیگران واگذار می‌نماید. حال اگر هریک از این افراد در اجرای تعهد خویش کوتاهی نموده و موجب بروز خسارتی شود این پیمانکار است که در مقابل مالک ساختمان مسؤول قرار می‌گیرد و مسئولیت وی یک مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر است. بدین صورت مسئولیت فوق‌العاده را این‌گونه می‌توان تعریف نمود: «مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر زمانی تحقق می‌یابد که متعهد اشخاصی را برای اجرای قرارداد استخدام می‌نماید، و ایشان تعهد را نقض می‌کنند و در نتیجه متعهد

11. Mazeaud(Henri, Leon, Jean), Ibid, p. 484.

۱۲. علیرضا یزدانیان، همان، ص ۶۶.

مسئول قراردادی خسارت‌هایی است که افراد فوق در حین انجام قرارداد وارد نموده‌اند.^{۱۳} به عبارتی دیگر در مسئولیت قراردادی هر متعهدی که تعهد خویش را انجام ندهد مسئول است و از طرفی مسئول تمام کسانی است که آنان را مأمور ایفای این تعهد می‌کند.^{۱۴} آنچه مهم است این است که به تعهد عمل نشده و این که چه کسی تعهد را نقض نموده است تأثیری در مسئولیت متعهد ندارد.^{۱۵} در مسئولیت فوق سه دسته از اشخاص دخالت دارند: ۱- مسئول که همان متعهد اجرای عقد اصلی می‌باشد. ۲- زیان‌دیده که همان متعهدله عقد اصلی است. ۳- غیر یعنی کسانی که متعهد اجرای تمام یا قسمتی از عقد را به آن‌ها واگذار نموده است.

حصول مسئولیت فوق نیز تابع سه شرط است: اول: وجود قرارداد صحیح میان مسئول و زیان‌دیده. دوم: تعهد غیر به اجرای قرارداد فوق. سوم: بروز خسارت در زمان اجرای عقد یا به سبب اجرای عقد.^{۱۶}

اولین شرط ضروری برای تحقق مسئولیت مدنی ناشی از فعل غیر وجود قرارداد صحیحی است که از قبل میان مسئول و زیان‌دیده منعقد شده است. بدیهی است بطلان عقد مسئولیت فوق را از قراردادی به قهری تبدیل می‌نماید و همچنین در صورتی که عقد میان مسئول و غیر و نه میان مسئول و زیان‌دیده باشد مانند مسئولیتی که متبوع به جهت اعمال تابع خویش دارد موجب تحقق مسئولیت قهری ناشی از فعل غیر خواهد شد.^{۱۷}

در خصوص شرط دوم که مقرر می‌کند: غیر باید مکلف به اجرای عقد میان مسئول و زیان‌دیده باشد باید گفت این تکلیف به اجرا ممکن است از طریق قرارداد باشد یا از طریق قانون. تکلیف به اجرا از طریق قرارداد به سبب قراردادهای است که مسئول با غیر منعقد نموده و غیر را مکلف به اجرای تمام یا قسمتی از قرارداد اصلی می‌نماید.

۱۳. عبدالرزاق احمد السنهوری، الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، ج ۱، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ص ۵۴۴.

۱۴. حسینقلی حسینی نژاد، مسئولیت مدنی، تهران، بخش فرهنگی جهان دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی، چ ۱، ۱۳۷۰، ص ۵۳.

15. Jean Carbonnier, Droit civil, Les obligations, T 4, Puf, 21è. èd, 1998p. 287 n. 156.

۱۶. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ج ۱، ص ۵۴۵.

۱۷. همان، ص ۵۴۴.

بنابراین اگر متعهدله یا ثالث افرادی را برای اجرای عقد به متعهد تحمیل نمایند وی مسؤول اعمال این افراد نخواهد بود. برای مثال جراح مسؤول اعمال متخصص بیهوشی که توسط بیمار یا بیمارستان انتخاب می‌شود، قرار نخواهد گرفت.^{۱۸}

در خصوص تکلیف قانونی به اجرای قرارداد میان مسؤول و زیان‌دیده می‌توان قراردادهایی را مثال زد که یکی از طرفین آن‌ها صغیر یا محجور می‌باشد. در این موارد، این قانون است که ولی، وصی و قیم را مکلف به اجرای این عقود می‌کند. بنابراین صغیر و محجور در مقابل متعهدله مسؤول قراردادی اعمال این اشخاص قرار می‌گیرند.^{۱۹}

لازم به ذکر است در مواقعی که متعهد اجرای قرارداد را به ثالثی واگذار نماید و این امر مورد قبول متعهد له قرار گیرد با این قصد که ثالث جایگزین متعهد شود در اینجا در واقع تبدیل مدیون محقق شده و مسؤولیت متعهد اول ناشی از عدم اجرای ثالث که اکنون متعهد اصلی قرارداد است منتفی است.^{۲۰} همچنین واجب است که غیر ضرر را در زمان اجرای عقد یا به سبب اجرای عقد وارد کند.

نکته دیگر این که در مسؤولیت مدنی به فعل زیان بار نیاز است که فعل زیان‌بار در تعهدات قراردادی معنایی متفاوت از فعل زیان‌بار در مسؤولیت قهری دارد.^{۲۱} در مسؤولیت قراردادی فعل زیان‌بار همان عهدشکنی یا عدم وفا به تعهد است.^{۲۲} عهد شکنی نیز یا عدم اجرای قرار است یا تأخیر در اجرای قرارداد.^{۲۳} بنابراین، مسؤولیت مدنی قراردادی ناشی از فعل غیر نیز زمانی به وجود می‌آید که متعهد اجرای تعهد خویش را با عقد قراردادی به دیگری محول کرده باشد و شخص اخیر با عدم اجرا یا تأخیر در اجرا قرارداد عهدشکنی نموده و موجبات مسؤولیت متعهد را فراهم آورد.

لازم به ذکر است برخی معتقدند در تعهدات قراردادی که عدم اجرا خود تقصیر محسوب می‌شود و موجب مسؤولیت این متعهد است که به صرف عدم اجرا مسؤول قرار می‌گیرد و مسؤولیت وی نیز یک مسؤولیت شخصی است چرا که عدم اجرا به وی

18. Patrice Jourdain, les principes de la responsabilité civile, Paris, Dalloz, 7e édition, 2007, p. 115.

۱۹. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ج ۱، ص ۵۴۶.

20. Geneviève Viney, Patrice Jourdain, Traité de droit civil, Paris, L. G. D. J, 2e . éd, 1998, p. 928.

21. Philippe Malaurie, Laurent Aynès, Philippe Stoffel-Munck, Les obligations, Répertoire Defrénois, 3e. éd, 2007, p. 503.

22. Alex Weill, Francois Terré, Droit Civil, Lesobligations, Paris, Dalloz, 2e. éd, 1975, p. 426 n : 395

۲۳. مهدی شهیدی، آثار قراردادها و تعهدات، ج ۳، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد، ج ۲، ۱۳۸۶، ص ۵۷.

منتسب است و با همین استدلال وجود مسؤولیت مدنی ناشی از فعل غیر را نفی می‌کند.^{۲۴} و برخی دیگر مسؤولیت فوق را نوعی از مسؤولیت شخصی تلقی می‌نمایند زیرا معتقدند ساختار مسؤولیت فوق به طور کامل بر عدم اجرای قرارداد متمرکز می‌باشد.^{۲۵} با این وجود، این استدلال‌ات امروزه از سوی دکترین رد شده^{۲۶} و در حقوق ایران و فرانسه به کمک برخی از مواد قانونی می‌توان به وجود مسؤولیت قراردادی ناشی از عمل غیر معتقد بود که در مطالب بعد مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مصادیق مسؤولیت مدنی قراردادی ناشی از فعل غیر

مسؤولیت مدنی متصدی حمل و نقل

در پی بررسی مصادیق مسؤولیت مدنی قراردادی ناشی از فعل غیر در حقوق ایران شاید بتوان مسؤولیت مدنی متصدی حمل و نقل را بارزترین نوع این مسؤولیت دانست. مسؤولیت مذکور در حقوق ایران برای اولین بار توسط مواد ۵۱۶ و ۵۱۷ ق.م. تقنین شده و ماده ۵۱۶ مبنای مسؤولیت چنین شخصی را ناشی از تعدی و تفریط و به مثابه امین لحاظ می‌کند. مضافاً اینکه حکم تصدی به حمل و نقل از راه خشکی، آب و هوا را مشابه می‌داند.

اندکی بعد با تصویب قانون تجارت مبنای مسؤولیت متصدی حمل و نقل تغییر یافته و قانون اخیر برای متصدی یک فرض تقصیر ایجاد می‌کند. ماده ۳۸۶ قانون تجارت مقرر می‌دارد: «اگر مال التجاره تلف یا گم شود متصدی حمل و نقل مسؤول قیمت آن خواهد بود مگر اینکه ثابت نماید تلف یا گم شدن مربوط به جنس خود مال التجاره یا مستند به تقصیر ارسال کننده یا مرسل الیه و یا ناشی از تعلیماتی بوده که یکی از آنها داده‌اند و یا مربوط به حوادثی بوده که هیچ متصدی نیز نمی‌توانست از آن جلوگیری نماید. قرارداد طرفین می‌تواند برای میزان خسارت مبلغی کمتر یا زیادتر از قیمت کامل مال التجاره معین نماید.»

صرف نظر از اختلافاتی که در حدود مبنای مسؤولیت متصدی حمل و نقل در قانون تجارت دیده می‌شود به گونه‌ای که برخی آن را نه فرض تقصیر، و نه مسؤولیت بدون

24. Stéphane Prigent, l'engagement pour autrui, Droit écrit. 2002, n°2, p. 8.

25. Patrice Jourdain, Ibid, p. 114.

26. Francois Terré, Philippe Simler, Yves Lequette, Droit Civil, Les Obligations, Paris, Dalloz, 9è. éd, 2005, p 576 n: 585.

تقصیر، بلکه تعهد به نتیجه دانسته‌اند.^{۲۷} بحث ما بر سر مسئولیت متصدی حمل و نقل در مورد اعمال کارکنان خویش و یا متصدی حمل و نقل دیگری است که وی تصدی به حمل و نقل را به او سپرده است.

در این راستا ماده ۳۸۸ ق.ت. اعلام می‌دارد: «متصدی حمل و نقل مسؤول حوادث و تقصیراتی است که در مدت حمل و نقل واقع شده اعم از اینکه خود مباشرت به حمل و نقل کرده و یا حمل و نقل کننده دیگری را مامور کرده باشد»

بنابراین، طبق ماده مذکور در صورتی که متصدی حمل و نقل، حمل و نقل کننده دیگری را مامور به انجام قرارداد حمل و نقل کرده باشد در قبال اعمال وی مسئولیت داشته و زیان دیده می‌تواند برای جبران خسارت به وی مراجعه نماید. با وجود صراحت ماده فوق در مواردیکه حمل و نقل به وسیله متصدیان دیگر انجام می‌شود و مخصوصاً در حمل و نقل‌های بین‌المللی که قسمتی از حمل و نقل از طریق هواپیما، قسمتی از طریق دریا و قسمتی دیگر از طریق خشکی صورت می‌گیرد، متصدیان حمل و نقل اول در روی رسیدهایی که برای بارها می‌دهند تصریح می‌نمایند که عملیات مزبور را به نمایندگی و وکالت از طرف فرستنده بار و متصدیان حمل و نقل دیگر انجام می‌دهند و در مواقع بروز خسارت طبق رسیدی که داده‌اند خود را وکیل و نماینده دانسته و سعی می‌کنند مسئولیت خسارت را به عهده متصدیان حمل و نقلی که بار را حمل کرده‌اند بگذارند^{۲۸} یا اینکه شرکت‌های بیمه پس از پرداخت خسارت به بیمه‌گذار به جای اینکه علیه متصدی حمل و نقل اقامه دعوی نمایند علیه نماینده تجاری وی که کالا در ضمن حمل و نقل توسط او خسارت دیده اقامه دعوا می‌نمایند.^{۲۹} اما به موجب رأی وحدت رویه شماره ۲۹ مورخ ۱۳۶۳/۸/۲۸ بیمه‌گذار باید به جای اقامه دعوا علیه نماینده علیه متصدی حمل و نقل اقامه دعوی نماید مگر اینکه بر دادگاه محرز شود که نماینده تجاری متصدی حمل و نقل دارای اختیارات و تعهداتی بوده که او را مسؤول نموده و می‌تواند طرف دعوی مطابقت خسارت قرار گیرد.

۲۷. ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها، ج ۴، تهران، شرکت سهامی انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا،

چ ۳، ۱۳۸۰، ص ۱۹۵.

۲۸. حسن ستوده تهرانی، حقوق تجارت، ج ۴، تهران، نشر دادگستر، چ ۳، ۱۳۷۸، ص ۷۹.

۲۹. ناصر رسائی نیا، حقوق تجارت، تهران، آوای نور، چ ۱، ۱۳۸۰، ص ۵۲.

حمل و نقل را می‌توان به سه دسته تقسیم نمود: حمل و نقل هوایی، حمل و نقل دریایی و حمل و نقل زمینی که حمل و نقل زمینی نیز به دو گروه حمل و نقل ریلی و حمل و نقل جاده‌ای تقسیم می‌شود. در اینجا مسئولیت مدنی ناشی از فعل غیر را در هر یک از دسته‌های ذکر شده در حمل و نقل و با توجه به قوانین مربوط به آن‌ها بررسی خواهیم کرد.

مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل دریایی

حدود مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل دریایی را باید در قانون دریایی ایران جست‌وجو نمود. فصل چهارم قانون فوق تحت عنوان «باربری دریایی» با تغییر مختصری ترجمه‌ای است از قرارداد بین‌المللی «یکنواخت کردن برخی از مقررات مربوط به بارنامه دریایی» معروف به مقررات لاهه که ایران نیز در سال ۱۳۴۴ به آن ملحق شده است.

در فصل چهارم قانون فوق حدود مسئولیت و تعهدات متصدی باربری تعیین شده است. متصدی باربری به طور کلی به مالک یا اجاره کننده کشتی که با فرستنده بار قرارداد باربری منعقد کرده است اطلاق می‌شود.^{۳۰} بر سر مبنای مسئولیت مدنی متصدی باربری اختلافات زیادی دیده می‌شود.

ماده ۵۵ قانون دریایی پس از ماده ۵۴ قانون فوق که تعهدات متصدی باربری را در نظر گرفته است، از علل رد مسئولیت وی طی ۲۲ عنوان سخن می‌گوید.

در جزء الف بند ۲ ماده فوق می‌خوانیم: «کشتی و متصدی بار مسئول فقدان یا خسارت ناشی از غفلت و قصور یا عمل فرمانده و کارکنان و راهنمایان یا مامور مجاز متصدی باربری هنگام دریانوردی و اداره امور کشتی نخواهد بود»

گروهی مفاد این ماده را موافق با اصل شخصی بودن مسئولیت دانسته که در نتیجه آن متصدی حمل و نقل دریایی که در ارتکاب اعمال خسارت بار فرمانده، کارکنان، راهنمایان و... هیچ نقشی نداشته از مسئولیت فوق معاف می‌شود^{۳۱} و گروهی دیگر این

۳۰. محمدهاشم صمدی اهری، مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل دریایی، تهران، روزنامه رسمی کشور، چ ۱، ۱۳۷۳، ص ۱۹.

۳۱. مرتضی نجفی اسفاد، حقوق دریایی بر پایه قانون دریایی ایران و مقررات بین‌المللی دریایی، تهران، انتشارات سمت، چ ۱، ۱۳۷۸، ص ۱۳۶.

مورد را از موارد استثنایی و بر خلاف قاعده کلی ای می‌دانند که مطابق آن آمر مسئول اعمال نماینده خود و کسانی است که در خدمت وی می‌باشند.^{۳۲}

بنابراین، همان‌گونه که دیدیم بند ۲ ماده ۵۵ به صراحت متصدی باربری را از فعل زیان بار غیر معاف نموده و بر خلاف ماده ۳۸۸ ق.ت. عمل کرده است. بدین گونه می‌توان نتیجه گرفت که حدود مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل دریایی مخصوص ماده ۳۸۸ ق.ت. تجارت بوده و صاحبان کالا یا بیمه‌گران نمی‌توانند در موارد تصدی به حمل و نقل از طریق دریا بر اساس ق.ت و ماده ۳۸۸ دعوی خود را علیه متصدی باربری اقامه نمایند و با فرض تقصیر وی در قانون تجارت از اقامه دلیل بی‌نیاز باشند.^{۳۳} اما بند ۲ ماده ۵۵ قانون دریایی شرطی برای عدم مسئولیت متصدی باربری منظور کرده و آن این است که اعمال خسارت بار کارکنان، فرمانده، راهنمایان و مأموران مجاز متصدی باید هنگام دریانوردی و اداره امور کشتی باشد.

اداره کشتی عبارت است از: «کلیه عملیاتی که مربوط به نگاهداری، تعمیر و ناوبری کشتی است و همچنین کلیه عملیاتی که به منظور بهتر به کار انداختن دستگاه‌ها و تجهیزات کشتی باید صورت گیرد و همچنین بستن دریچه‌های انبارها، مخازن و تخلیه آب توازن کشتی از جمله اعمال مربوط به اداره کشتی محسوب می‌شود»^{۳۴}

بنابراین با تفکیک میان «اداره امور کشتی» و «اداره کالا» یا «اداره بازرگانی» کشتی که صرفاً عملیات مربوط به جابه‌جا کردن، چیدن کالاها، حفظ و نگاهداری کالا در انبارها و مخازن کشتی است حدود مسئولیت متصدی حمل و نقل دریایی را می‌توان این‌گونه تعیین کرد که اگر علت وقوع خسارت عدم مراقبت در حفظ کالا باشد عمل فوق «قصور در اداره کالا» تلقی شده و متصدی باربری مسئول اعمال غیر نیز خواهد بود.^{۳۵} به عبارت دیگر اگر موضوع دعوا در ارتباط با نفع مستقیم کشتی باشد به عنوان مثال لنگر انداختن نا موفق، در این صورت قصور در اداره امور کشتی رخ داده و متصدی

۳۲. علیرضا محمدزاده وادقانی، مسئولیت متصدی حمل و نقل دریایی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، شماره ۵۵، ص ۷۸.

۳۳. سید علاء الدین سادات رسول، نگرشی اجمالی بر قانون دریایی ایران، نشریه پیام دریا، ۱۳۸۶، شماره ۱۶۸، ص ۲۶.

۳۴. هوشنگ امید، حقوق دریایی، ج ۱، نشریه شماره ۳، تهران، مدرسه عالی بیمه تهران، چ ۱، ۱۳۵۳، ص ۳۰۳.

۳۵. همان.

باربری مسؤول نیست و اگر موضوع در ارتباط با کالاهای موجود در کشتی باشد وی مسؤول شناخته خواهد شد.^{۳۶}

حال در مورد مسؤولیت فرمانده و کارکنان کشتی، قانون دریایی در چند ماده بعد یعنی در ماده ۶۹ اعلام می‌دارد: «مالک کشتی شخصاً مسؤول اعمال و تعهدات و قصور و خطاهای خود و نیز مسؤول عملیات فرمانده و قراردادهایی است که وی ضمن انجام وظایف خود منعقد می‌کند. مالک کشتی مسؤول عملیات کارکنان کشتی و ماموران مجازی که از طرف او به خدمت در کشتی گماشته شده‌اند خواهد بود.» با توجه به اینکه در قانون دریایی ایران مقررات خاصی به عنوان قانون کار دریایی پیش‌بینی نشده است و روابط کارکنان کشتیرانی و دریا نوردان با شرکت‌های کشتیرانی تابع مقررات قانون کار و تأمین اجتماعی است ماده فوق وفق ماده ۱۲ قانون مسؤولیت مدنی در مورد مسؤولیت کارفرمایان نسبت به اعمال کارگران خویش می‌باشد.^{۳۷}

بنابراین در مسؤولیت قراردادی متصدی باربری باید قائل به تفکیک شد. در صورتیکه خسارت وارده شده ناشی از قصور در اداره کشتی و به هنگام دریانوردی باشد قطعاً متصدی حمل و نقل مسؤول اعمال کسی به غیر خویش نبوده و در این صورت طبق ماده ۶۹ قانون دریایی این مالک کشتی است که مسؤولیت ناشی از فعل فرمانده و کارکنان و ماموران مجاز خود راداشته و در صورتیکه خسارت به علتی غیر از قصور در اداره کشتی و دریانوردی باشد مسؤولیت قرارداد ناشی از فعل غیر متصدی حمل و نقل دریایی محقق خواهد شد و وی مسؤول شناخته می‌شود.

مسؤولیت متصدی حمل و نقل هوایی

در مورد مقررات حاکم بر حمل و نقل هوایی تا قبل از سال ۱۳۵۴ همان مقررات عام قانون مدنی و قانون تجارت در مورد متصدیان حمل و نقل هوایی رعایت می‌شد. اما در این سال با تصویب «قانون اجازه الحاق دولت ایران به کنوانسیون ۱۲ اکتبر ۱۹۲۹ ورشو و پروتکل ۲۸ سپتامبر ۱۹۵۵ لاهه و کنوانسیون ۱۸ سپتامبر ۱۹۶۱ گوادالاخارا و پروتکل هشتم مارس ۱۹۷۱ گواتمالا» کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های فوق بر سیستم حمل و نقل

۳۶. علیرضا محمدزاده وادقانی، همان، ص ۷۹.

۳۷. مرتضی نجفی اسفاد، همان، ص ۱۳۸.

هوایی بین‌الملل ایران حاکم گردیده و در پروازهای داخلی همان مقررات سابق رعایت می‌شد. اما با توجه به خلا قانونی در زمینه مسئولیت متصدی حمل و نقل هوایی در سال ۱۳۶۴ به موجب «قانون تعیین حدود مسئولیت شرکت‌های هواپیمایی ایران در پروازهای داخل کشور» مجلس شورای اسلامی مقررات کنوانسیون ۱۹۲۹ ورشو و پروتکل ۱۹۵۵ لاهه را در پروازهای داخلی نیز مُجراً دانست.

بر اساس مواد ۱۷ تا ۲۹ کنوانسیون ورشو مبنای مسئولیت متصدی حمل و نقل هوایی فرض تقصیر می‌باشد و در صورتی که متصدی حمل و نقل ثابت نماید که خود و عاملان او کلیه تدابیر لازم را برای جلوگیری از بروز خسارت اتخاذ نموده‌اند یا اینکه اتخاذ چنین تدابیری برای او و عاملین او مقدور نبوده است مسؤول نخواهد بود.

اما آنچه در کنوانسیون فوق به نظر بی‌سابقه می‌آید مقررات حاکم بر مسئولیت متصدیان حمل و نقل در حمل و نقلی است که به صورت متوالی صورت می‌گیرد. در بند ۳ ماده ۱ می‌خوانیم: «از لحاظ این کنوانسیون حمل و نقلی که متوالیاً توسط چند متصدی حمل و نقل هوایی صورت می‌گیرد چنانچه طرفین آن را یک عمل واحد بدانند به منزله حمل و نقل واحدی تلقی خواهد شد اعم از اینکه حمل و نقل مزبور طبق یک قرارداد واحد مورد توافق طرفین انجام شده باشد یا طبق چند قرارداد.»

بنابراین بر خلاف ماده ۳۸۸ ق. ت که متصدی حمل و نقل اولی را مسؤول متصدیان بعد از خود نیز می‌داند در حمل و نقل هوایی این اراده طرفین است که مشخص می‌کند آیا حمل و نقلی که متوالیاً توسط چند متصدی انجام می‌گیرد یک عمل واحد تلقی شده و در نتیجه متصدی حمل و نقل اولی مسؤول متصدیان دیگر نیز می‌باشد یا بر عکس چند عمل جداگانه بوده که هر یک از متصدیان حمل و نقل طرف قرارداد تنها مسؤول خساراتی هستند که در زمان تصدی آن‌ها به حمل و نقل ایجاد شده است.

در نتیجه چنین مقرره‌ای ماده ۳۰ کنوانسیون فوق چنین حکم می‌کند: «در مورد حمل و نقلی که مشمول بند سوم ماده ۱ بوده و متوالیاً توسط چند متصدی حمل و نقل انجام می‌گیرد هر متصدی حمل و نقل مسافر یا لوازم شخصی وی، تابع مقررات این کنوانسیون خواهد بود و در آن قسمت از قرارداد حمل و نقل که تحت نظارت او انجام می‌شود یکی از طرف‌های قرارداد حمل و نقل تلقی خواهد شد...» پس از این مقدمه ماده فوق میان خسارت وارده به مسافر و خسارت وارده به لوازم شخصی یا کالا تفکیکی به

عمل آورده و در بند ۲ مسافر یا نماینده وی را تنها در مقابل متصدی حمل و نقلی که هنگام بروز حادثه یا تأخیر عهده‌دار حمل و نقل بوده است محق به اقامه دعوا می‌داند مگر آنکه متصدی حمل و نقل اول - طبق توافق صریح - مسئولیت تمام مسیر را به عهده گرفته باشد^{۳۸} و در مورد خسارت وارد بر لوازم شخصی یا کالا در بند ۳ اعلام می‌دارد: «فرستنده یا مسافر می‌توانند علیه نخستین متصدی حمل و نقل و مسافر یا گیرنده که حق دریافت کالا از متصدی حمل و نقل را دارند می‌توانند علیه آخرین متصدی حمل و نقل اقامه دعوی نمایند و مضافاً هر یک از نامبرگان می‌توانند علیه متصدی حمل و نقلی که در زمان انهدام یا فقدان یا حدوث خسارت یا تأخیر عهده‌دار حمل و نقل بوده است اقامه دعوا نماید. متصدیان حمل و نقل مزبور بالاتفاق یا به طور جداگانه در قبال مسافر یا فرستنده یا گیرنده کالا مسؤول خواهند بود.»

بنابراین همان‌گونه که دیدیم در صورتی که قرارداد حمل و نقل، حمل و نقلی را که متولیان توسط چند متصدی انجام می‌گیرد عمل واحد تلقی نماید متصدی حمل و نقل اول مسئولیت ناشی از متصدیان حمل و نقل دیگر را نیز بر عهده دارد و در صورتیکه حمل و نقل مزکور عمل واحد تلقی نشده و به صورت چند حمل و نقل در نظر گرفته شود باید میان حمل مسافر با حمل لوازم شخصی وی و حمل کالا تفکیک نمود. در صورت حمل مسافر، مسافر یا نماینده وی تنها می‌تواند علیه متصدی حمل و نقلی که هنگام بروز حادثه یا تأخیر عهده‌دار حمل و نقل بوده است اقامه دعوا نماید و در صورت حمل لوازم شخصی یا کالا فرستنده یا مسافر می‌توانند علیه نخستین متصدی حمل و نقل و مسافر یا گیرنده می‌توانند علیه آخرین متصدی حمل و نقل اقامه نمایند و در این صورت متصدی حمل و نقل اول در مقابل مسافر یا فرستنده کالا مسئولیت دیگر متصدیان حمل و نقل را نیز بر عهده داشته و مسئولیت ناشی از فعل غیر وی در این حالت بروز می‌نماید. همچنین متصدی حمل و نقل آخر در مقابل مسافر یا گیرنده کالا مسئولیت تمامی متصدیان حمل و نقل پیش از خود را نیز بر عهده دارد و به نظر می‌رسد این امر در زمینه مسئولیت متصدیان حمل و نقل اعم از هوایی، دریایی و زمینی بی‌سابقه می‌باشد.

۳۸. منصور جباری قره باغ، مسئولیت متصدیان حمل و نقل هوایی در برابر مسافر و کالا (بررسی سیستم وروش)، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۷۹، ش ۴۷، ص ۲۸.

مسئولیت متصدی حمل و نقل زمینی

مسئولیت متصدی حمل و نقل جاده‌ای با فقدان قانون خاص در خصوص این نوع از تصدی به حمل و نقل تابع مقررات عام قانون تجارت و ماده ۳۸۸ قانون فوق می‌باشد. بنابراین وی مسؤول حوادث و تقصیراتی است که در مدت حمل نقل واقع شده و فرقی ندارد که رأساً اقدام به حمل و نقل نماید و یا دیگری را مأمور به این کار کرده باشد.^{۳۹}

در خصوص مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل ریلی، ماده ۸ قانون دسترسی آزاد به شبکه حمل و نقل ریلی مصوب ۱۳۸۴ مقرر می‌دارد: «شرکت‌های حمل و نقل ریلی بار با انعقاد قرارداد حمل و صدور بارنامه و شرکت‌های حمل و نقل ریلی مسافر با صدور بلیت توسط شرکت و یا نمایندگی مجاز طرف قرار داد آنان در مقابل صاحبان کالا و یا مسافران مسئولیت دارند» و تبصره ۲ ماده ۲ مسئولیت آنان را مطابق با قانون مسئولیت مدنی می‌داند. «راه آهن و شرکت‌های موضوع این قانون حسب مورد در صورت بروز سوانح ریلی مطابق قانون مسئولیت مدنی مسؤول جبران خسارت و پرداخت دیه به افراد سانحه دیده می‌باشند.»

بنابراین در این قسم از تصدی به حمل و نقل نیز مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر محقق شده و راه آهن به عنوان کارفرما در مقابل زیان‌دیدگان مسؤول قراردادی اعمال کارکنان خویش قرار می‌گیرد.

قراردادهای مبتنی بر ماده ۱۰ قانون مدنی

مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر در عقود مبتنی بر ماده ۱۰ ق. م همچون پیمانکاری نیز به چشم می‌خورد در این گونه قراردادها که عمدتاً حصول نتیجه‌ای بر عهده شخص قرار می‌گیرد، متعهد معمولاً تعهدات قراردادی خویش را به تنهایی انجام نداده و بخش‌هایی را از آن به دیگری واگذار می‌نماید. بنابراین در اینجا دو شرط مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر یعنی وجود قرارداد قبلی و تکلیف غیر به انجام آن حاصل شده و در نتیجه متعهد در مقابل متعهدله مسؤول اعمال غیر قرار می‌گیرد. یکی از عمده‌ترین مصادیق قراردادهای مبتنی بر ماده ۱۰ ق. م قرارداد پیمانکاری

۳۹. توفیق عرفانی، مسئولیت مدنی حمل و نقل زمینی / جاده- ریل، تهران، آثار اندیشه، چ اول، ۱۳۸۵، ص ۱۴۶.

می‌باشد. در این گونه قراردادهای که موضوع آن عمدتاً انجام عمل معین همچون احداث ساختمان می‌باشد، بدیهی است که پیمانکار موضوع قرارداد را به تنهایی انجام نداده و با واگذاری آن به کارگران خویش یا با بستن قرارداد با دیگران انجام قسمت‌هایی از آن را به غیر منتقل می‌کند. در این صورت اگر هر یک از افراد اخیر در انجام تعهدات خویش کوتاهی نماید و از این بابت خسارتی متوجه متعهد شود پیمانکار نمی‌تواند به بهانه اینکه موضوع قرارداد را به دیگری محول کرده و دیگری مکلف به انجام آن بوده از زیر بار مسؤولیت شانه خالی نماید، زیرا اوست که در واقع به عنوان متعهد تعهد انجام نشده شناخته می‌شود.

در میان انواع قراردادهای پیمانکاری قراردادی وجود دارد که با عنوان «پیمان» شناخته می‌شود. پیمان قراردادی است که میان یک دستگاه اجرایی به نمایندگی از دولت به عنوان کارفرما و یک شخص حقیقی یا حقوقی با عنوان پیمانکار منعقد می‌شود. بنابراین کارفرما همیشه یک شخص حقوقی است.

موافقتنامه، شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان توسط سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور تهیه شده و انعقاد قراردادهای مربوط به طرح‌های عمرانی تنها در قالب آن میسر است.

جدای از مباحث مربوط به ماهیت این قرارداد به طور خلاصه می‌توان گفت که پیمان نه از نوع عقود معین است و نه از نوع عقود نامعین. نفس پیمان در قالب ماده ۱۰ قانون مدنی منعقد می‌شود اما شرایط آن ترکیبی از شرایط چند عقد معین می‌باشد.^{۴۰}

مطابق ماده ۵ موافقتنامه و بند الف ماده ۱۸ شرایط عمومی پیمان، پیمانکار مسؤولیت کامل حسن اجرای موضوع پیمان را به عهده دارد و این موضوع باید توسط وی تضمین شود. بنابراین تعهد پیمانکار تعهد به نتیجه بوده و در صورت عدم حصول به نتیجه در مقابل کارفرما مسؤول است.

با مطالعه موافقتنامه شرایط عمومی و شرایط خصوصی پیمان سلسله‌ای از مسؤولیت‌های ناشی از فعل غیر به چشم می‌خورد؛ مسؤولیت پیمانکار ناشی از اعمال کارکنان خود در مقابل کارفرما، مسؤولیت پیمانکار ناشی از اعمال پیمانکاران جزء در مقابل کارفرما، مسؤولیت پیمانکار ناشی از کارکنان خود در مقابل ثالث و مسؤولیت

۴۰. ابراهیم اسماعیلی هریسی، مبانی حقوق پیمان، تهران، انتشارات جاودانه جنگل، چ ۲، ۱۳۸۶، ص ۲۵.

پیمانکاران جزء ناشی از اعمال کارکنان خویش در مقابل پیمانکار از جمله این مسئولیت‌ها می‌باشند.

طبق بند ط ماده ۱۷ شرایط عمومی پیمان، پیمانکار در مقابل کارفرما مسؤول اعمال کارکنان خود می‌باشد. مسئولیت پیمانکار در اینجا از باب کارفرما بودن خویش است زیرا از نظر حقوق کار در قراردادهای پیمانکاری پیمانکار در مقابل کارکنان خویش دارای وصف کارفرمایی است. لذا واژه کارفرما را نباید در این رابطه با کلمه کارفرما رابطه میان پیمانکار و کارفرما اشتباه کرد.^{۴۱}

بنابراین، در اینجا مسئولیت پیمانکار مسئولیت قراردادی ناشی از فعل کارکنان خویش می‌باشد. وی همچنین در مقابل ثالث نیز مسؤول اعمال کارکنان خویش قرار می‌گیرد اما مسئولیت وی در اینجا مسئولیت قهری ناشی از فعل غیر به حساب می‌آید چرا که میان پیمانکار و ثالث از قبل قراردادی وجود ندارد.

از طرف دیگر طبق بند الف ماده ۲۴ شرایط عمومی پیمان پیمانکار حق واگذاری پیمان به دیگران را ندارد اما در بند ب همین ماده می‌خوانیم: «پیمانکار می‌تواند به منظور تسهیل و تسریع در اجرای قسمت یا قسمت‌هایی از عملیات موضوع پیمان، پیمان‌هایی با پیمانکاران جز ببندد ... این واگذاری نباید از پیشرفت کار طبق برنامه زمانی اجرای کار بکاهد، و به هر حال به هیچ روی از مسئولیت و تعهدات پیمانکار نمی‌کاهد. پیمانکار مسؤول تمام عملیاتی است که توسط پیمانکاران جزء یا کارکنان آن‌ها انجام می‌شود...»

بدیهی است که موضوع پیمان عموماً وسیع می‌باشد و هر پیمانکاری به تنهایی نمی‌تواند از عهده انجام تمام بخش‌های آن بر آید. بنابراین پیمانکار اصلی انجام قسمت یا قسمت‌هایی از موضوع پیمان را با عقد قراردادهایی به پیمانکاران جزء محول می‌نماید اما انجام این کار ذره‌ای از مسئولیت و تعهدات پیمانکار در مقابل کارفرما نکاسته و بند ب ۲۴ شرایط عمومی پیمان مطلب فوق را به صراحت بیان می‌نماید. بنابراین اگر پیمانکار جزء در تحویل بخش یا بخش‌هایی از کار تأخیر نماید، پیمانکار اصلی نمی‌تواند این تأخیر را منتسب به پیمانکار جزء نموده و از بار مسئولیت اصلی

خود طبق پیمان شانه خالی کند.^{۴۲}

به همین ترتیب پیمانکار جزء نیز طبق قاعده کلی مسؤول قراردادی اعمال کارکنان خویش در مقابل پیمانکار اصلی و مسؤول قهری اعمال آن‌ها در مقابل ثالث شناخته می‌شود.

ورای همه این مسؤولیت‌ها کارفرما که یک دستگاه اجرایی می‌باشد مسؤول قراردادی اعمال پیمانکار در مقابل دولت قرار می‌گیرد و باید پاسخگوی اعمال پیمانکار و کارکنان وی باشد.

مسؤولیت وکیل اول نسبت به وکیل دوم

اصل بر این است که وکیل اول در مقابل موکل مسؤول وکیل دوم قرار می‌گیرد^{۴۳} و مسؤولیت وی مسؤولیت قراردادی ناشی از فعل غیر به حساب می‌آید.^{۴۴} اما قانون مدنی در این باره قائل به تفکیک شده و میان زمانی که وکیل وکالت در توکیل داشته و زمانی که مجاز به این کار نبوده تمایز قائل می‌شود.

در ماده ۶۷۳ ق. م می‌خوانیم: «اگر وکیل که وکالت در توکیل نداشته انجام امری را که در آن وکالت دارد به شخص ثالث واگذار کند هر یک از وکیل و شخص ثالث در مقابل موکل نسبت به خساراتی که سبب محسوب می‌شود مسؤول خواهد بود.»

در این باره دو حالت قابل تصور است:

۱- موردی که وکیل با اذن موکل برای اجرای وکالت وکیل دیگری انتخاب می‌کند. در این حالت وکیل مسؤول اعمال وکیل دوم نیست^{۴۵}، زیرا وکیل دوم در شیوه اجرای وظایف خویش آزاد بوده و موکل نیز با دادن اختیار توکیل نتیجه اعمال او را نسبت به خویش پذیرفته است.^{۴۶} البته در صورتی که وکیل در انتخاب وکیل دوم بی‌مبالاتی نماید

۴۲. همان، ص ۱۹۰.

۴۳. عبدالرزاق احمد السنهوری، عقد وکالت، ترجمه: حسینقلی حسینی نژاد، تهران، نشر حقوقدان، چ ۱، ۱۳۷۶،

ص ۷۴.

۴۴. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ج ۱، ص ۵۴۵.

۴۵. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ص ۷۴.

۴۶. ناصر کاتوزیان، عقود معین، ج ۴، تهران، شرکت سهامی انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا، چ ۳، ۱۳۷۸،

ص ۱۷۷.

و شخص نامناسبی را برگزیند و همچنین در مواردی که وکیل دوم سمت نایب وکیل اول را نیز داراست و باید نظارت عرفی لازم بر اعمال وی را نیز انجام دهد و در این نظارت مرتکب تقصیر شود، در برابر موکل مسئولیت دارد.^{۴۷}

اما همان‌گونه که بدیهی است مسئولیت اخیر مسئولیتی شخصی است که از تقصیر خود وکیل حاصل شده و ارتباط به مسئولیت قراردادی ناشی از فعل وکیل دوم ندارد.

۲ - موردی که وکیل بدون داشتن اختیار توکیل برای اجرای وکالت وکیل دیگری انتخاب می‌نماید. در این صورت وکیل اول مسئول اعمال وکیل دوم است و باید خساراتی را که از این بابت به موکل وارد می‌شود جبران نماید.^{۴۸}

پس تنها در این حالت است که مسئولیت قراردادی وکیل اول ناشی از اعمال وکیل دوم محقق شده و به موکل حق رجوع به وکیل اول را خواهد داد.

قواعد فوق قابل تعمیم به مواردی است که وکیل برای انجام امور مادی و مقدماتی وکالت شخص یا اشخاصی را به عنوان اجیر استخدام می‌نماید.^{۴۹} در اینجا نیز مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر برای وکیل تحقق می‌یابد زیرا اجیر طبق قرارداد اجاره موظف به انجام مورد وکالت بوده و در صورت عدم انجام تعهدات خویش وکیل را در مقابل موکل مسئول می‌سازد.

مسئولیت مدنی پزشک

پزشک همان‌گونه که مسئول خطاهای شخصی خود می‌باشد مسئولیت قراردادی تقصیرات دستیاران و معاونین خویش را نیز بر عهده دارد. همچنین اگر وی پزشک دیگری را در معالجه بیمار جانشین خود نماید مسئول اعمال پزشک اخیر نیز قرار می‌گیرد مگر اینکه معلوم شود رابطه میان او و بیمار تبدیل به رابطه جدیدی بین بیمار و پزشک جانشین شده است.^{۵۰}

۴۷. همان، ص ۱۷۸.

۴۸. همان.

۴۹. همان.

۵۰. سیاوش شجاعپوریان، مسئولیت مدنی ناشی از خطای شغلی پزشک، ج ۱، نشر فردوسی، تهران، ۱۳۷۳.

مبانی و احکام حاکم بر مسؤولیت مدنی ناشی از فعل غیر

احکام

۱- امکان رجوع زیان‌دیده به مسؤول و غیر

در عاوی مسؤولیت مدنی ناشی از فعل غیر زیان‌دیده مخیر است به هر یک از مسؤول و فاعل فعل زیان‌بار به صورت جداگانه مراجعه کند و یا اینکه دعوای مسؤولیت مدنی را علیه هر دو اقامه نماید و هر یک از مسؤول و غیر متضامناً در مقابل زیان‌دیده مسؤول می‌باشند.^{۵۱}

بنابراین زیان‌دیده می‌تواند به استناد ق. م. م و اصل شخصی بودن مسؤولیت به فاعل فعل زیان‌بار مراجعه کند و یا بر مبنای مسؤولیت مدنی ناشی از فعل غیر خسارت خویش را از مسؤول دریافت نماید.^{۵۲} با این شرط که غیر فعل زیان‌باری را مرتکب شده باشد. با این وصف در مقابل زیان‌دیده دو مسؤول وجود دارد: ۱- شخصی که قانوناً یا بر حسب قرارداد مسؤول فعل غیر قرار می‌گیرد. ۲- غیر که با فعل زیان‌بار خویش مدیون اصلی به حساب می‌آید و زیان‌دیده در رجوع به این هر یک از این افراد به طور مستقل یا به هر دو مخیر است.

در بند ۳ ماده ۳۰ کنوانسیون لاهه در مورد متصدیان حمل و نقل هوایی می‌خوانیم: «فرستنده یا مسافر می‌توانند علیه نخستین متصدی حمل و نقل و مسافر یا گیرنده که حق دریافت کالا از متصدی حمل و نقل را دارند می‌توانند علیه آخرین متصدی حمل و نقل اقامه دعوی نمایند و مضافاً هر یک از نامبردگان می‌توانند علیه متصدی حمل و نقلی که در زمان انهدام یا فقدان یا حدوث خسارت یا تأخیر عهده‌دار حمل و نقل بوده است اقامه دعوی نمایند. متصدیان حمل و نقل مزبور بالاتفاق یا به طور جداگانه در قبال مسافر یا فرستنده یا گیرنده کالا مسؤول خواهد بود.»

همین قضیه در مورد وکیلی که وکالت در توکیل نداشته نیز صادق است. طبق ماده ۶۷۳ ق. م در مواردیکه وکیل وکالت در توکیل نداشته باشد و انجام امری را که در آن وکالت داشته به ثالث واگذار نماید هر یک از وکیل و ثالث در مقابل موکل مسؤول

۵۱. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ج ۱، ص ۸۹۰.

۵۲. ناصر کاتوزیان، همان، ص ۵۴۹.

خواهند بود.

۲- امکان رجوع مسؤول به غیر

در صورتی که زیان دیده برای مطالبه خسارت به غیر مراجعه نماید مسأله در همین جا خاتمه می یابد اما اگر وی خسارت خویش را از مسؤول مطالبه نماید مسؤول می تواند برای خسارتی که جبران نموده به غیر مراجعه کند.^{۵۳}

در نتیجه تحمل جبران خسارت در مرحله نهایی با شخصی است که با تقصیر خویش موجب بروز خسارت شده و چنانچه زیان دیده ابتداءً به همین شخص مراجعه نماید دیگر نمی تواند برای مطالبه خسارت به کسی که مسؤول عمل وی می باشد مراجعه نماید.^{۵۴}

در مواد قانونی مربوط به مسؤولیت مدنی ناشی از فعل غیر مصداق هایی از قاعده فوق یافت می شود. از جمله ماده ۱۲ ق. م. م که به موجب ذیل آن، کارفرما می تواند به وارد کننده خسارت در صورتی که مطابق قانون مسؤول شناخته شود مراجعه نماید.

در توجیه این حکم برخی معتقدند مسؤولیت کارفرما جنبه تضمینی داشته و کارفرما برای تضمین دین کارگر مسؤول قرار می گیرد به همین منظور نهایتاً می تواند برای خسارتی که جبران نموده به کارگر مراجعه نماید.^{۵۵} و برخی دیگر به جنبه فرعی و موقتی بودن مسؤولیت کارفرما اشاره می کنند^{۵۶} و یا معتقدند به دلیل اینکه کارفرما بدون آنکه مرتکب تقصیر شده باشد مسؤول واقع شده و خسارت را پرداخت نموده است می تواند به کارگر یعنی کسی که با تقصیر خویش موجب بروز خسارت شده مراجعه نماید.^{۵۷}

در حقوق فرانسه تا گذشته ای نزدیک کارفرما می توانست بدون محدودیت به کارگر خویش رجوع نماید اما این امر مورد انتقاد قرار گرفته و نظر بر این است که حداقل در مواردیکه تقصیر کارگر چندین سنگین نیست کارفرما باید مسؤولیت کارگر را بر عهده گیرد. نتیجه چنین امری به این صورت است که علاوه بر کارفرما زیان دیده نیز

۵۳. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ج ۱، ص ۸۹۱.

۵۴. عبدالمجید امیری قائم مقامی، حقوق تعهدات، ج ۱، تهران، نشر میزان، ج ۳، ۱۳۸۵، ص ۲۹۵.

۵۵. ناصر کاتوزیان، همان، ج ۱، ص ۵۴۷.

۵۶. پاتریس ژوردن، همان، ص ۱۶۱.

۵۷. عبدالمجید امیری قائم مقامی، همان، ج ۱، ص ۲۹۵.

نمی‌تواند به کارگر مراجعه نماید.^{۵۸}

دیوان عالی کشور فرانسه ملاک «خروج از حیطة وظایف» را در این‌گونه پرونده‌ها به کار می‌برد. به این صورت که تا زمانی که کارگر از حیطة وظایف خویش خارج نشده در مقابل کارفرما و ثالث مسؤل هیچ‌گونه خسارتی نمی‌باشد و مسؤلیت شخصی وی در این زمینه منتفی است.^{۵۹} در این رابطه دادگاه‌های فرانسه در موارد بسیار محدود خسارت وارد آمده توسط کارگر را در زمان خروج وی از حیطة وظایف تلقی نموده و اغلب بدین موضوع رأی می‌دهند که خسارت به بار آمده توسط کارگر زمانی رخ داده که وی در چارچوب وظایف خویش عمل می‌کرده است.^{۶۰}

شاید بتوان گفت تنها مواردی که کارفرما و زیان‌دیده می‌توانند به کارگر مراجعه نمایند زمانی است که کارگر مرتکب جرم عمدی شده باشد و یا اینکه کارگر در انجام کارش به طور نا محسوسی از استقلال حرفه‌ای برخوردار باشد مانند یک پزشک مزدبگیر، در صورتیکه چنین شخصی به دیگری خسارتی وارد آورد کارفرما و زیان‌دیده حق مراجعه به وی را خواهند داشت.^{۶۱}

در حقوق ایران نیز عملاً مراجعه کارفرما به کارگر منتفی است زیرا طبق ماده ۱۳ ق.م.م کارفرما مکلف است تمام کارگران و کارکنان اداری خود را در مقابل خسارات وارده از ناحیه آنان به اشخاص ثالث بیمه کند.

همان‌گونه که گفته شد احکام فوق مختص مسؤلیت کارفرما نبوده و در تمامی مصادیق مسؤلیت قراردادی ناشی از فعل غیر جاریست.

مصادیق دیگر قاعده امکان رجوع مسؤل به غیر ماده ۲۸۸ ق.ت می‌باشد: «متصدی حمل و نقل مسؤل حوادث و تقصیراتی است که در مدت حمل و نقل واقع شده اعم از اینکه خود مباشرت به حمل و نقل کرده و یا حمل و نقل کننده دیگری را مامور کرده باشد. بدیهی است که در صورت اخیر حق رجوع او به متصدی حمل و نقل که از جانب او مامور شده محفوظ است.»

۵۸. پاتریس ژوردن، همان، ص ۱۶۱.

۵۹. همان، ص ۱۶۳.

۶۰. همان، ص ۱۶۲.

۶۱. همان، ص ۱۶۳.

مبنای مسئولیت مدنی قراردادی ناشی از فعل غیر

بر سر مبنای مسئولیت فوق اختلافات زیادی وجود دارد.^{۶۲} حقوقدانان در این رابطه مبانی بسیاری را مطرح می‌کنند که هر کدام با انتقاداتی از سوی دیگران همراه است. اما به طور کلی می‌توان گفت سه مبنا ارجحیت بیشتری نسبت به بقیه دارد.

۱- تئوری خطر^{۶۳}

طبق این مبنا مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر به عنوان تاوان خطری تلقی می‌شود که متعهد با سپردن اجرای قرارداد به دیگران به وجود می‌آورد.^{۶۴} طرفداران این مبنا بنا بر این معتقد به شخصی بودن مسئولیت قراردادی ناشی از فعل غیر هستند، زیرا این تقصیر خود مسؤول است که با سپردن اجرای قرارداد به دیگری خطری را به وجود آورده که وی را مسؤول اعمال آن‌ها می‌نماید.^{۶۵}

۲- تئوری تضمین^{۶۶}

بدین تفصیل که متعهد ایمنی ناشی از فعالیت غیر را تضمین نموده و در واقع ضامن غیر در مقابل کسی است که وی به او خسارت وارد کرده است و به همین دلیل است که نهایتاً نیز می‌تواند به غیر مراجعه نماید.^{۶۷}

۳- تئوری نمایندگی (تقصیر به نیابت)^{۶۸}

بدین شرح که غیر نایب و یا قائم مقام متعهد در ایفای تعهد است و تقصیر او در واقع تقصیر خود متعهد به حساب می‌آید^{۶۹} و همین امر جواز مراجعه متعهد به غیر را صادر می‌نماید زیرا طبق تئوری نمایندگی به مجرد اینکه شخصی موظف به انجام کاری می‌شود و این تعهد را به واسطه یک شخص ثالث انجام می‌دهد همه چیز به شکلی

62. Boris Starck, Droit Civil, Obligation, Paris, librairie Technique, 1972, p. 28 n: 44.

63. L'idée de risque

۶۴. همان، ص ۱۷۶.

۶۵. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ج ۱، ص ۸۸۷.

66. L'idée de garantie

۶۷. عبدالرزاق احمد السنهوری، همان، ج ۱، ص ۸۸۸.

68. L'idée de representation

69. Stéphane Bar/Cédric Alter, Ibid, p. 81.

است که گویی خود او آن وظیفه را انجام می‌دهد.^{۷۰}

نتیجه‌گیری

بر خلاف تردیدهای حقوقدانان در حقوق ایران مصادیق بسیاری را می‌توان یافت که وجود مسؤولیت قراردادی ناشی از فعل غیر را اثبات می‌نماید. مسؤولیت متصدی حمل و نقل، مسؤولیت قراردادی کارفرما نسبت به عمل کارگر، مسؤولیت وکیل اول نسبت به عمل وکیل دوم و مسؤولیت پزشک نسبت به اعمال تیم جراحی از جمله این مصادیق است. مسؤولیت فوق که عموماً با سه مبنای تئوری تعهد ایمنی، تئوری نمایندگی و تئوری خطر توجیه می‌شود متعهد قراردادی را علاوه بر خود مسؤول کار کسانی قرار می‌دهد که وی آن‌ها را مکلف به ایفاء تعهد خویش نموده است. مسؤولیت فوق با احراز سه شرط از مسؤولیت قهری ناشی از عمل غیر متمایز می‌شود. فقدان هر یک از این سه مسؤولیت فوق را تبدیل به یک مسؤولیت قهری ناشی از عمل غیر می‌نماید. با مطالعه تک تک این مصادیق شاید بتوان یک اصل کلی استخراج نمود که در تعهدات قراردادی هر متعهد مسؤول اعمال خویش از یک طرف و مسؤول تمام کسانی که آنان را مأمور اجرای تعهد خویش می‌نماید از طرف دیگر قرار می‌گیرد. بدین ترتیب در صورت عدم ایفاء تعهد در تعهدات به نتیجه و تأخیر در ایفاء تعهد در تعهدات به وسیله مسؤولیت قراردادی ناشی از فعل غیر محقق شده و تابع یک سری از احکام و آثار مشترکی است که از آن‌ها می‌توان به جواز مراجعه زیان‌دیده به مسؤول و غیر یا جواز رجوع مسؤول به غیر اشاره نمود.

فهرست منابع

- ناصر کاتوزیان، الزام‌های خارج از قرارداد، ضمان قهری، مسؤولیت مدنی غضب و استیفاء، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چ ۷، ۱۳۸۶
- حسینقلی حسینی نژاد، مسؤولیت مدنی، تهران، بخش فرهنگی جهانبان دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی، چ ۱، ۱۳۷۰
- عبدالمجید امیری قائم مقامی، حقوق تعهدات، چ ۱، تهران، نشر میزان، چ ۳، ۱۳۸۵
- علیرضا یزدانیان، قلمرو مسؤولیت مدنی، تهران، نشر ادبستان، چ ۱، ۱۳۷۹
- پاتریس ژوردن، اصول مسؤولیت مدنی، ترجمه و تحقیق: مجید ادیب، تهران، نشر میزان، چ ۲، ۱۳۸۵

- سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه، ج ۴، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، چ ۱، ۱۳۸۵
- عبدالرزاق احمد السنهوری، عقد وکالت، ترجمه: حسینقلی حسینی نژاد، تهران، نشر حقوقدان، چ ۱، ۱۳۷۶
- ابراهیم اسماعیلی هریسی، مبانی حقوق بیمان، تهران، انتشارات جاودانه جنگل، چ ۲، ۱۳۸۶
- حسن ستوده تهرانی، حقوق تجارت، ج ۴، تهران، نشر دادگستر، چ ۳، ۱۳۷۸
- محمد هاشم صمدی اهری، مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل دریایی، تهران، روزنامه رسمی کشور، چ ۱، ۱۳۷۳
- مرتضی نجفی اسفاد، حقوق دریایی بر پایه قانون دریایی ایران و مقررات بین المللی دریایی، تهران، انتشارات سمت، چ ۱، ۱۳۸۷
- هوشنگ امید، حقوق دریایی، ج ۱، نشریه شماره ۳، تهران، مدرسه عالی بیمه تهران، چ ۱، ۱۳۵۳
- مهدی شهیدی، آثار قراردادها و تعهدات، ج ۳، تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد، چ ۲، ۱۳۸۶
- سیاوش شجاعپوریان، مسئولیت مدنی ناشی از خطای شغلی پزشک، چ ۱، نشر فردوسی، تهران، ۱۳۷۳
- ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها، ج ۴، تهران، شرکت سهامی انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا، چ ۳، ۱۳۸۰
- ناصر کاتوزیان، عقود معین، ج ۴، تهران، شرکت سهامی انتشار با همکاری شرکت بهمن برنا، چ ۳، ۱۳۷۸
- ناصر رسایی نیا، حقوق تجارت، تهران، آوای نور، چ ۱، ۱۳۸۰
- توفیق عرفانی، مسئولیت مدنی حمل و نقل زمینی / جاده- ریل، تهران، آثار اندیشه، چ اول، ۱۳۸۵
- عبدالرزاق احمد السنهوری، الوسيط فی شرح القانون المدنی الجدید، ج ۱، دارالاحیا التراث العربی فهرست مقالات
- سید علاء الدین سادات رسول، نگرشی اجمالی بر قانون دریایی ایران، نشریه پیام دریا، ۱۳۸۶، شماره ۱۶۸
- علیرضا محمدزاده وادقانی، مسئولیت متصدی حمل و نقل دریایی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، شماره ۵۵
- منصور جباری قره باغ، مسئولیت متصدیان حمل و نقل هوایی در برابر مسافر و کالا (بررسی سیستم ورشو)، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۷۹، ش ۴۸
- Rèmey Cabrillac, Droit des obligations, Paris, Dalloz, 7è. è, 2006
- Jean Carbonnier, Droit civil, Les obligations, T 4, Puf, 21è. èd, 1998
- Mazeaud (Henri, Leon, Jean), leçons de Droit civil, Obligation, volume premier, Paris, Montchrestien, 6è. èd. par François Chabas, 1978 4. **Philippe Malaurie, Laurent Aynès, Philippe Stoffel-Munck**, Les obligations, Répertoire Defrénois, 3è. èd, 2007
- Patrice Jourdain, les principes de la responsabilité civile, Paris, Dalloz, 7è. è, 2007
- Stéphane Bar/Cédric Alter, les effets des contrats, Kluwer, 2006
- Boris Starck, Droit Civil, Obligation, Paris, librairie Technique, 1972
- Stéphane Prigent, l'engagement pour autrui, Droit écrit. 2002, n° 2
- Geneviève Viney, Patrice Jourdain, Traité de droit civil, Paris, L. G. D. J. 2è. èd, 1998
- Geneviève Viney, Traité de Droit Civil. Introduction a la responsabilité, librairie générale de droit et de jurisprudence, 2è. èd, 1995
- Alex Weill, François Terré, Droit

Civil, Les obligations, Paris, Dalloz, 2e éd, 1975
Francois Terré, Philippe Simler, Yves Lequette, Droit Civil, Les Obligations, Paris,
Dalloz, 9e éd, 2005

Third Party's Contractual Liability

Alireza YAZDANIAN (Ph. D.)

Zeynab KIANI

Contractual liability vicariously is one types of vicarious liability, although it has not been mentioned in Civil Code of Iran, but it can be deduced from some of articles.

Elicitation and deduction of contractual liability vicariously is crucial since conditions of realization differ between it and non-contractual liability. Therefore its rules and conditions have to be studied separately. On the other hand existence of its institution will cause victim face with two responsible, and with insolvency of responsible he/she is not deprived of compensation. In this paper, it will be discussed.

Keywords: Iran; contractual liability; third party; Civil Code; Iran.